

Andrássy György

AZ ANYANYELV HASZNÁLATÁHOZ VALÓ JOG JELLEGE

I. Simplex sigillum veri

Valamely jog jellegének vizsgálata általában akkor indokolt, ha ez valamilyen szempontból vitás, az elméletben még tisztázatlan. Nos, ilyen tisztázatlanságok szép számmal akadnak konferenciánk tárgyával, az anyanyelv használatához való joggal kapcsolatban. A feladat tehát, amelyre felkérést kaptam, elméleti természetű és könnyűnek éppen nem nevezhető. Ezért már jó előre jelzem, hogy ebben a tanulmányban nem vállalkozhatom az anyanyelv használatához való jog jellegével összefüggő valamennyi elméleti kérdés áttekintésére, még kevésbé megoldásukra. Korlátozottabb céljaim voltaképpen egyetlen gondolat köré csoportosulnak majd, egy olyan gondolat köré, mely a nyelvjog elméleti problémáinak tanulmányozása során mintegy másfél évtized alatt szűrődött le bennem. A gondolat, vagy ha úgy tetszik, a tézis a következő: az anyanyelv használatához való jog jellegével összefüggő elméleti problémák jelentős részben abból fakadnak, hogy e jogot a mai nemzetközi és nemzeti jog a szükségesnél és a lehetségesnél bonyolultabb, nyakatekertebb formában ismeri el. Az a véleményem tehát, hogy a ma hatályos jog, különösen a ma hatályos nemzetközi nyelvjog nem találta fején a szöveget, amikor elismerte az anyanyelv használatához való jogot.

Úgy tűnhet persze, hogy kifogásom csupán esztétikai természetű, hiszen nem a tartalmat, csak annak megfogalmazását érinti. Nos, az egyszerűség sokszor valóban szép és elegáns dolog, mindazonáltal jelentősége ennél lényegesen nagyobbak látszik. A filozófiában valószínűleg nem véletlenül emlegetik gyakorta, hogy simplex sigillum veri: az igazság jele az egyszerű-

ség. Az egyszerűségnek eszerint nem csupán a szépséghez és az eleganciához lehet köze, hanem köze lehet, éspedig igen sok köze lehet az igazsághoz is. És fordítva, a bonyolultság sem csupán esztétikai gyengeség, a szépség és az elegancia bizonyos fokú hiánya: a szükségtelen, az elkerülhető bonyolultságból könnyen fakadhatnak szükségtelen, elkerülhető félreértések, tévedések, könnyen keletkezhetnek álproblémák, az igazságot és a valóságot elfedő látszatok. S megítélésem szerint van ezekből jócskán az anyanyelv használatához való joggal kapcsolatban is.

Az egyszerűség problémája tehát, ahogy én látom, számít, és az anyanyelv használatához való jog esetében különösen sokat számít. Az alábbiakban ezt a gondolatot, ezt a tézist, állítást kísérlem meg néhány összefüggés felvillantásával alátámasztani. Teszem ezt abban a reményben, hogy mindez fontos lehet az elmélet művelőinek, legyenek akár jogászok, nyelvészek, politológusok, filozófusok vagy más szakterület képviselői. És teszem ezt abban a reményben, hogy mindez fontos lehet az itt szép számmal jelenlévő gyakorlati szakemberek, politikusok, diplomaták, kisebbségi vezetők számára is: végső soron ugyanis nem az elméleti szakembereken, hanem rajtuk múlik, hogy – amennyiben jónak látják – részévé teszik-e ezt a problematikát gyakorlati, politikai dialógusuknak, hogy kellő megfontolás után kezdeményezik-e az anyanyelv használatához való jog elismerésének egyszerűsítését, s hogy mindezek révén valóban egyszerűsödik-e majd egykor e jog elismerése.

Előre kell bocsátanom továbbá, hogy az elmúlt tíz-tizenöt évben a nyelvjog elméleti irodalmában figyelemre méltó fejlődés ment végbe: fény derült bizonyos tévedésekre, tisztázódtak bizonyos fél-

reértések, úgyszólván egy elméleti áttörés küszöbére érkeztünk. S nem csak a jogászoknak, hanem filozófusoknak és nyelvészeknek is köszönhetően. A filozófusok egyébként csak adósságaikat törlesztik e téren, ugyanis egészen a legutóbbi időig elhanyagolták a nyelvjogi kérdéseket. Miközben megteremtették és különféle irányokban kibontották a nyelvfilozófiát, teljesen megfeledeztek a nyelvjogról, megfeledeztek a nyelvjog filozófiájának kimunkálásáról. A politikai filozófia azonban az elmúlt két évtizedben már ledolgozott valamit ebből az adósságából. Ennek eredményeként nem csak bizonyos nyelvjogi kérdésekben látunk immár tisztábban, hanem a mai jog és állam természetéről vallott felfogásunk is módosul. Mindez pedig már jelzi, hogy a nyelvjog bizonyos fokban a politikai filozófia, az állam- és jogbölcselet, illetőleg az állam- és jogelmélet egészét érintő, azaz igen tág horizontokat befolyásoló kérdés. Természetesen nem bocsátkozhatunk bele ezeknek az elméleti fejleményeknek a taglalásába, magának az elméleti forrongásnak mint ténynek a jelzése mindazonáltal e tanulmány keretei között is szükségesnek látszik.¹

II. A nyelv természete és jelentősége az emberi életben

A nyelvjog, s ezen belül az anyanyelv használatához való jog tárgya a nyelv, illetőleg az anyanyelv. Kezdjük ezért vizsgálódásainkat magával a nyelvvel! Hogy mi is a nyelv, s hogy milyen is a természete, az legalább olyan nehéz kérdés a nyelvtudományban, mint a jog fogalma és természete a jogelméletben. Meg kell ezért elégednünk néhány utalással. Tudjuk például, hogy a nyelv szorosán összefonódik a gondolkodással. Újabb kutatások szerint ugyan van prelingvális gondolkodás is, ez azonban igen hamar átadja helyét a nyelvben élő gondolkodásnak. Azt is tudjuk, hogy a nyelv nem csak gondolkodásunk közege és kifejezési eszköze. A nyelv azt is megmutatja, kik és mik vagyunk, hordozója, kifejezője identitásunknak és kultúránknak: a nyelv bizonyos

értelemben otthonunk, szellemi hazánk. Vagy, miként Kosztolányi Dezső írja: „a nyelv természeti jelenség. Gyökerei mélyen belenyúlnak a múlt őstevényébe, egészen a történelem előtti korig, s van törzse, ága, lombja, eleven virága is. Úgy hat ránk, mint valami hatalmas, megfoghatatlan szellemi csoda.”² „A nyelv – írja másutt – az ember vallomása. Ez különbözteti meg az állatoktól. Lehetővé beszél, a lélegzésével, melyet az ősnépek *lélek*-nek hívtak. Kétségtelen, hogy sok esetben szolgálja őt a nyelv, de sok esetben ő maga szolgálja a nyelvet, ezt a titokzatos valóságot, melyben legmélyebb ember volta tárul ki.”³

Mindazonáltal nem a nyelvvel mint olyannal, nem általában a nyelvvel vagyunk ennyire összenőve, hanem egy bizonyos nyelvvel, az anyanyelvünkkel. Hadd idézzem megint Kosztolányit: „Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem külsőséges valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Fontosabb annál is, hogy magas vagyok-e vagy alacsony, erős-e vagy gyöngye. Mélyen bennem van, a vérem csöppjeiben, idegeim dúcában, metafizikai rejtélyként. Ebben az egyedülvaló életben csak így nyilatkozhatom meg igazán.”⁴ „Az a nézetem – folytatja e gondolatát egy másik írásában –, hogy csak anyanyelvünket érdemes beszélni, mindenkinek a magáét. A többi nem alkalmas a lélek kifejezésére.”⁵ Majd ismét másutt: „Csak az anyanyelvvel nem lehet soha jóllakni, csak attól nem kapunk soha csömört, csak azt fogadhatjuk magunkba korlátlanul úgy, hogy minden szemerjét azonnal vérré változtatjuk. A többi nyelvből kisebb-nagyobb adagokat bírunk el, mint az orvosságból.”⁶

III. Mi a sajátunk és mi nem, mihez van és mihez nincs morális jussunk?

A pozitív jogra, mind a nemzeti, mind pedig a nemzetközi jogra igen nagy hatással van korunkban az újkori természetjog egyik modern

1 A politikai filozófiában, ezen belül is a liberális táborban lezajlott vitákról jó áttekintést ad a viták egyik főszereplője, Will Kymlicka. Vö. KYMLICKA: *Politics in the Vernacular*. Oxford University Press, Oxford, 2001. 17-38. p.

2 KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *A tudomány nyelve*. In: *Nyelv és Lélek*, Osiris, Budapest, 2002. 170. o.

3 KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *A lélek beszéde*. In: i.m. 193-194. o.

4 KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Ábécé a nyelvről és a lélekről*. In: i.m. 72. o.

5 KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *A lélek beszéde*. In: i.m. 201. o.

6 KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Lélek és nyelv*. In: i.m. 100. o.

változata, az emberi jogok doktrínája. Mind az eredeti elgondolás, mind az emberi jogi változat lényeges eleme, hogy az embernek vannak természetes javai, olyan javai, melyek magától értetődően, nyilvánvalóan a sajátjai, melyekhez ezért természetesen, magától értetődően, nyilvánvalóan erkölcsi, morális jussa, joga van. A doktrína szerint az embernek morális, erkölcsi jussa van – egyebek közt – a saját gondolatához, a saját vallásához, a saját lelkiismeretéhez, a saját meggyőződéséhez, a saját véleményéhez, mindezek megváltoztatásához és mindezek kifejezéséhez, más szóval természetes vagy emberi joga van a gondolat, a vallás, a lelkiismeret, a vélemény és a kifejezés szabadságához.

A gyanútlan kutató ezek után azt várná, hogy éppígy van ez az ember saját nyelvével, az anyanyelvével és annak kifejezésével, használatával is. Azt várná tehát, hogy az emberi jogok doktrínája szerint az embernek a saját nyelvéhez is megvan az erkölcsi, a morális joga, hogy saját nyelvéhez, annak használatához és e nyelv megváltoztatásához való joga is természetes jog, illetőleg emberi jog. A kutatónak azonban csalódnia kell: az emberi jogok mai nagy nemzetközi dokumentumaiban nem találja meg a keresett nyelvi jogot. Arra a következtetésre kell tehát jutnia, hogy a mai nemzetközi jog elismeri az ember jogát saját gondolatához, saját vallásához, saját véleményéhez stb., de nem ismeri el ugyanígy az ember jogát a saját nyelvéhez, e nyelv használatához és megváltoztatásához, azaz a nyelvszabadsághoz. A mai nemzetközi jog még azt sem ismeri el, hogy mindenkinek joga lenne anyanyelve használatához.

Az erkölcsi, a morális, a természetes, az emberi jogok léte persze nem attól függ, hogy elismeri-e őket vagy sem valamely nemzetközi szervezet, például az ENSZ, vagy valamely állam: ilyen jogokat sem nemzetközi szervezet, sem állam nem alkothat, nem módosíthat és nem szüntethet meg. Ami rajtuk múlik, az annyi, hogy felismerik-e vagy sem, hogy elismerik-e vagy sem, hogy védelemben részesítik-e vagy sem ezeket a jogokat. Éppen ezért, ha úgy gondoljuk, hogy az embernek éppígy megvan az erkölcsi, a morális jussa, éppígy megvan a természetes, az emberi joga saját nyelvéhez és annak használatához, mint a saját gondolatához, vallásához véleményéhez stb., nos akkor segítenünk kell a nemzetközi szervezeteknek és az államoknak, hogy ők is felismerjék és elismerjék ezt a jogot. Ehhez számos további érv áll rendelkezésünkre. Felhasz-

nálhatók egy erről folytatott dialógusban az alábbiakban következő gondolatok is.

IV. A bonyodalmak kezdete: egy - megkerülhetetlen kérdés megkerülése

A jog a gondolat, a vallás, a lelkiismeret és a kifejezés szabadságára aligha (vagy csak kivételesen) gyakorolható nyelvhasználat nélkül. Éppen ezért óhatatlanul fölmerül a kérdés: milyen nyelven van joga az emberi lénynek e jogok gyakorlására? A gyanútlan kutató azt várná, erre a kérdésre már biztosan választ kap az emberi jogok mai nagy nemzetközi dokumentumaiban, ám ismét csalódnia kell. Nem találja meg a választ sem az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában, sem a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában.

A legkevesebb, hogy ezek után hangot adjunk csodálkozásunknak. A szóban forgó dokumentumok ugyanis főbb vonásokban meghatározzák a bennük foglalt jogok tartalmát, következésképpen nyilatkozniuk kellett volna e kérdésben is. Mert nyilvánvaló, hogy a nyelv az adott összefüggésben egyáltalán nem mellékes körülmény: gondoljuk csak meg, mit ér a véleménynyilvánítás szabadsága, ha tegyük föl csak olyan nyelven biztosítja valamely állam, melyet állampolgárainak egy jelentős része nem ért és nem beszél vagy csak gyengén ért és gyengén beszél? Nem lenne ezért magától értetődő és természetes, hogy az ember a saját véleményét a saját nyelvén fejezhesse ki?

Megállapíthatjuk tehát, hogy az emberi jogok mai nagy dokumentumai definiálják, többé-kevésbé meghatározzák a bennük foglalt emberi jogokat, de megkerülnek az egyébként megkerülhetetlen és egyébként természetesen, magától értetődően megválaszolható nyelvi kérdést: hallgatnak arról, amiről mondaniuk kellene valamit, s amiről egyébiránt saját logikájuk szerint volna is természetes, magától értetődő mondanivalójuk.

V. Felemás előrelépés, avagy újabb bonyodalmak

Térjünk most vissza a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányához és idézzük fel ennek híres 27. cikkét:

„Olyan államokban, ahol etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”

Ez a cikk három jogot ismer el, a saját kultúra élvezetéhez, a saját vallás megvallásához és gyakorlásához, valamint a saját nyelv használatához való jogot. Itt végre a saját kultúra és a saját vallás mellett megtaláljuk a saját nyelvhez, illetőleg a saját nyelv használatához való jogot. Ezt örömmel nyugtázhathatjuk, hiszen mindeddig hiányoltuk e jog elismerését. Úgy látszik tehát, hogy a saját nyelv használatában való elemi emberi érdekelttség mégsem került el teljesen az ENSZ figyelmét: felismerte, elismerte és védelem alá helyezte a saját nyelv használatához való jogot. Mindazonáltal azonnal szembetűnik, mennyire bonyolult, nyakatekert, körülményes e jog elismerése. S az is nyilvánvaló, hogy ez a bonyolultság, körülményesség a jog alanyainak meghatározásával függ össze.

A kérdéses jog alanyai, mint látjuk, csak bizonyos államokban élő személyek, közelebbről csak az olyan államokban élő személyek, ahol nyelvi kisebbségek élnek, s ezekben az államokban is csak azok a személyek, akik az ilyen kisebbségekhez tartoznak. A 27. cikknek ez a nyakatekert, körülményes, bonyolult formulája kilóg az egész Egyezségokmányból. Az Egyezségokmány a többi jogot ugyanis egyetemes, minden embert megillető jogként fogalmazza meg és ismeri el: *„Mindenkinek [kiem. A. Gy] joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára.”*, *„Mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra”*, *„Mindenkinek joga van a másokkal való szabad társulásra”* stb.

Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy a 27. cikkben elismert három jog partikuláris, részleges, csak az emberek egy bizonyos körét megillető jog, szemben az Egyezségokmány által elismert más jogokkal, melyek univerzális, egyetemes, minden embert megillető jogok. Kérdésünk ezek után a következő: miért csak a kisebbségekhez tartozó személyeknek van joguk saját nyelvük használatához? A többséghez tartozóknak talán nincs saját nyelvük, nincs anyanyelvük? Vagy csak a kisebbséghez tartozó személyeknek fontos, a többséghez tartozó személyeknek viszont nem fontos az anyanyelv-

vük? Netán csak a kisebbségekhez tartozó személyek ismerték fel e jog fontosságát vagy csak nekik volt elég erejük e jog elismertetéséhez? Vagy, horribile dictu, maguk a kisebbségek akadályozták meg, hogy a többségekhez tartozó személyek számára is elismerjék ezt a jogot?

S a kérdéseket folytathatnánk: Vajon nem megkülönböztető, nem diszkriminatív jellegű-e a saját nyelv használatához való jognak ez a 27. cikkben való megfogalmazása? Vajon nem ütközik-e bele az Egyezségokmányban a nyelvi diszkriminációt tiltó rendelkezésébe? S ezért vajon nem maga az Egyezségokmány sérti-e meg elsőként ezt a maga által felállított tilalmat? S vajon nincs-e igazuk ezen alapon (de csak ezen az alapon!) azoknak, akik szerint a kisebbségi jogok „privilegiumok”, „többletjogok”?

Akárhogy is, nyilvánvaló, hogy van itt egy ellentmondás, amelyet fel kellene oldani. A megoldás, ahogy én látom, kézenfekvő: az Egyezségokmányban el kellene ismernie a többséghez tartozó személyek számára is a saját nyelv használatához való jogot. Ha szabad tanácsot adnom a magyar kisebbségi szervezeteknek, azt tanácsolnám, hogy fogjanak össze más országok kisebbségi szervezeteivel és nyújtsanak ehhez segítséget az ENSZ-nek. Nekem úgy tűnik, ez a kisebbségeknek elemi érdeke lenne. Úgy is fogalmazhatnánk, e tekintetben a legjobb kisebbségvédelemnek a többségvédelem látszik.

Az eredmény első megközelítésben egy újabb nyakatekert, bonyolult nyelvi jog, egy újabb partikuláris nyelvi jog elismerése lenne. Ezt a jogot az Egyezségokmány fent idézett 27. cikkének mintegy parafrázisaként a következőképpen lehetne megfogalmazni: *A nyelvi többséghez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját nyelvüket használják.*

Nyilvánvaló azonban, hogy ezzel egy egészen abszurd helyzet keletkezne, hiszen ha összeadjuk a két partikuláris jog alanyi körét, tehát a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyeket, valamint a nyelvi többség(ek)hez tartozó személyeket, eredményként megkapjuk az összes embert. Ennélfogva a két partikuláris jog, a kisebbségekhez tartozó személyek és a többséghez tartozó személyek joga saját nyelvük használatához egyetlen egyetemes emberi joggá egyszerűsödne, épp olyanná, mint a többi emberi jog. S magától értetődik, hogy így, ebben az egyetemes formában lenne helyes ennek a jognak az elismerése

is. Ez a jog, minimális tartalmát tekintve a következőképpen hangozhatna: Mindenkinnek joga van saját nyelvének használatához.

VI. A hivatalos nyelv intézménye és az implicit nyelvi jogok problémája

Az eddigiekben a mai nemzetközi jog bizonyos normáinak felidézésével vizsgáltuk az anyanyelv használatához való jog jellegét. Forduljunk most az államok belső joga, a nemzeti jog felé. A nemzeti nyelvjogban óriási változatosság tárul elénk: ennek egyik oka épp a nemzetközi jogi normák fent vázolt állapotára vezethető vissza. Annyi azonban bizonyos, hogy a nemzetközi jog iránymutatást ad a nemzeti jogalkotásnak abban, hogy ismerje el a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogát saját nyelvük használatához. A kisebbségek számára ezért a fő probléma nem is annyira a jog elismerésének a hiánya, mint inkább e jog terjedelme: a nemzetközi jog ugyanis e tekintetben homályosnak és olykor méltánytalanul, erkölcsileg nehezen védhető módon szűkkeblűnek bizonyul. De hagyjuk most ezeket a problémákat és vizsgáljuk meg ehelyett a többségi nyelvi jogok helyzetét a nemzeti nyelvjogban.

Kifejezett normákat a többséghez tartozó személyek nyelvi jogairól nem találtunk a ma hatályos nemzetközi nyelv jog alapvető dokumentumaiban, s nemigen találunk ilyen normákat az egyes államok nyelv jogában sem. Találunk azonban egy általánosan, világszerte ismert jogintézményt, a hivatalos nyelv intézményét. A hivatalos nyelvet olykor megkülönböztetik az államnyelvtől és a nemzeti nyelvtől, de ezek a különbségek most számunkra nem fontosak, eltekinthetünk tőlük, a továbbiakban tehát csak hivatalos nyelvről fogok beszélni.

Úgy vélem, a hivatalos nyelv jogintézménye kulcskérdés a nemzeti nyelv jogban. Mindenek előtt tehát ezt az intézményt kell alapos elméleti vizsgálódásoknak alávetni. E téren nagy adósságok halmozódtak fel, csak az utóbbi időben élénkültek meg az ilyen irányú kutatások. Az régóta világos, hogy a hivatalos nyelv nagymértékben befolyásolja az egyes országokban élő

nyelvcsoportok helyzetét, ennek a hatásnak azonban még távolról sem vonták le minden konzekvenciáját. Erre itt én sem vállalkozom. A legfontosabb következtetést azonban szeretném megfogalmazni. Nos, véleményem szerint a hivatalos nyelv intézménye a legtöbb esetben magában rejt egy olyan nyelvi jogot, amely döntő jelentőségű az anyanyelv használatához való jog szempontjából.

Hivatalos nyelvvé általában olyan nyelvet tesznek, amely nyelv azonos az országban élő valamely nyelvcsoport nyelvével. A világ országainak hozzávetőleg a felében csak egy hivatalos nyelv van, a másik felében pedig ennél több a hivatalos nyelvek száma. Akár egy, akár több hivatalos nyelv van egy országban, fogalmilag igaz a következő állítás:

Azoknak a személyeknek, akiknek anyanyelve hivatalos nyelv az adott országban, joguk van ahhoz, hogy saját nyelvüket, anyanyelvüket az ország hivatalos nyelveként használják. Azoknak a személyeknek viszont, akiknek a nyelve nem hivatalos nyelv az adott országban, nincs joguk ahhoz, hogy saját nyelvüket, anyanyelvüket hivatalos nyelvként használják az adott országban. A hivatalos nyelv ilyenformán, ha azonos az országban élő valamely nyelvcsoport nyelvével, szükségképpen nyelvi jogegyenlőtlenséget teremt.

Akár egy, akár több hivatalos nyelv van egy országban, a többségi nyelvcsoport nyelve rendszerint hivatalos nyelv. Következésképpen a többséghez tartozó személyeknek, azon egyszerű oknál fogva, hogy saját nyelvük hivatalos nyelv, mindig, vagy csaknem mindig joguk van ahhoz, hogy saját nyelvüket, anyanyelvüket az ország hivatalos nyelveként használják. A saját nyelv, az anyanyelv használatához való jog ebben az esetben nem fogalmazódik meg kifejezett, explicit formában, de fogalmilag, ab ovo következik a hivatalos nyelv intézményéből és abból a tényből, hogy a többségi nyelvcsoport nyelve hivatalos nyelv. Az anyanyelv használatához való ilyen jogot ezért burkolt, rejtett, beleértett, egyszerűen implicit nyelvi jognak nevezem.⁷

A fentiekből világosan látszik, hogy a jog a hivatalos nyelv intézménye által gondoskodik a többséghez tartozó személyek anyanyelv-használati jogáról, a többség nyelvének hivatalos

7 Az implicit nyelvi jogokról bővebben ld. ANDRÁSSY GYÖRGY: *Nyelvi jogok*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 1998. 35-48. és 167-182. p.

nyelvvé nyilvánításával biztosítja számukra saját nyelvük, anyanyelvük használatának jogát. Mi több, nekik biztosítja csak igazán. Mert a saját nyelv, az anyanyelv használatát a hivatalos nyelvi státusz biztosítja a legteljesebben, a legszélesebb körben.

VII. Az anyanyelv használatához való jog jellege

Ha összegezzük az eddig mondottakat, megállapíthatjuk, hogy a pozitív jog értelmében mind a nyelvi többséghez, mind pedig a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van saját nyelvük, anyanyelvük használatához. A kisebbségekhez tartozó személyeknek a nemzetközi nyelv jog (és ezzel összhangban a nemzeti nyelv jog) explicit, kifejezett formában biztosítja ezt a jogot, a többséghez tartozó személyeknek pedig a nemzeti nyelv jog implicit módon biztosítja ezt a jogot (miközben a nemzetközi nyelv jog általában hallgat a kérdéstről). Ilyenformán azt mondhatjuk, hogy egy adott országban voltaképpen mindenkinek joga van anyanyelvre használatához, hiszen egy adott országban a nyelvi többséghez és a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek együttesen a teljes népességet alkotják. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy voltaképpen a világ valamennyi országában ez a helyzet, akkor kijelenthetjük, hogy a pozitív jog, a nemzetközi és a nemzeti jog alapján ma univerzálisan, egyetemesen, az emberiség valamennyi tagját megilleti az a jog, hogy saját nyelvét, illetőleg anyanyelvét használja.

Ez az eredmény természetesen megerősíti fenti érvelésünket, mely szerint indokolt lenne az egyetemes emberi jogok nemzetközi dokumentumokban rögzített listájának kiegészítése a kérdéses nyelvi joggal. Ha ugyanis, mint látjuk, a pozitív jog, a pozitív nemzetközi és nemzeti jog együttesen olvasva elismeri ezt a jogot, ugyanezen jog egyetemes emberi jogként való elismerése önmagában semmiféle tartalmi változást nem vonna maga után a pozitív jog egészében. Ami változna, az csupán a meglévő jogok kifejezése, ami történe az csupán a jelenlegi, indokolatlanul bonyolult kifejezés leegyszerűsítése lenne.

Az anyanyelv használatához való egyetemes emberi jog elismerése mindazonáltal nem szüntetné meg a nyelvi jogegyenlőtlenséget. A többséghez tartozóknak ekkor is szélesebb körű joguk lenne anyanyelvük használatához, mint a kisebbségekhez tartozóknak, hiszen a többségi nyelvek továbbra is hivatalos nyelvek maradnának, a kisebbségi nyelvek közül pedig továbbra is csak néhány élvezné (a többségi nyelvvel egyenlő jogállással) a hivatalos nyelvi státuszát. Világosabbá válna ugyanakkor, hogy nem a kisebbségekhez tartozó személyeknek vannak nyelvi előjogai, privilégiumai, hanem a többséghez tartozó személyeknek, hogy voltaképpen a többség élvez kivételes, különleges, preferenciális bánásmódot, kedvezményes elbánást, hogy neki vannak nyelvi többletjogai, előjogai, s hogy a kisebbség nyelvi jogai voltaképpen csak mérséklők, csökkentik ezt a jogegyenlőtlenséget, diszkriminációt, speciális elbánást.⁸ Világosabbá válna tehát, hogy a kisebbséghez tartozó személyek anyanyelv-használati jogának esetleges kiterjesztése nem a jogegyenlőtlenség, hanem a jogegyenlőség irányába tett lépés lenne, hogy nem ún. pozitív diszkrimináció, hanem csupán a tényleges és hátrányos megkülönböztetés bizonyos fokú mérséklése lenne; világosabbá válna tehát, hogy a kisebbségi nyelvi jogok esetleges további kiterjesztése nem növelné, hanem ellenkezőleg, csökkentené a meglévő nyelvi diszkriminációt.⁹

A fentiek értelmében a kisebbségi nyelvi jogok kiterjesztése elvi okoknál fogva rendkívül indokolt és kívánatos lenne. Mindazonáltal a nyelvi jogegyenlőtlenség teljes felszámolása nem látszik lehetségesnek: nem lehet valamennyi nyelvet mindenütt hivatalos nyelvvé tenni, s nem lehet a hivatalos nyelvi intézményét nélkülözni. Úgy tűnik tehát, hogy az anyanyelv használatához való jog tekintetében a teljes jogegyenlőség nem valósítható meg a világ mai nyelvi állapotában. Megteremthető, illetőleg nagyon megközelíthető azonban ez a jogegyenlőség számos országon belül a hagyományosan beszélt nyelvek vagy a hagyományosan beszélt nagyobb nyelvek körében. Ehhez csupán arra van szükség, hogy a jog mindezen nyelveket

8 E gondolatról, melyet többen és többféleképpen is megfogalmaztak már, például Várady Tibor és Will Kymlicka, bővebben ld. ANDRÁSSY GYÖRGY: i.m.

9 Erről bővebben ld. ANDRÁSSY GYÖRGY: *Nyelvek és nyelvi jogok az ezredfordulón*. Jogtudományi Közlöny, 2001/7-8. 265-277. p.

hivatalos nyelvvé nyilvánítsa (aminek számos formája, módja lehetséges és létezik is egyes országokban). Ez a lehetőség elvben nyitott a határon túli magyarság számára is, mi több, Szlovéniában és Ausztriában bizonyos formákban már meg is valósult.

Az eddigiekkel voltaképpen már meghatároztuk – persze a teljesség igénye nélkül – az anyanyelv használatához való jog jellegét is, a fő vonásokat mindazonáltal célszerűnek látszik megismételni és kiemelni. Leszögezhetjük, hogy az anyanyelv használatához való jogot a pozitív jog ma partikuláris jogokként ismeri el: egyfelől kisebbségi, másfelől többségi nyelvi jogok formájában. A kisebbségi jogok explicit jogok és egyben (főszabályként) egyéni jogok, terjedelmük sokszor bizonytalan, de mindig korlátozott; a többségi jogok implicit jogok, egyéni vagy csoportjogokként egyaránt értelmezhetők, terjedelmük gyakorlatilag korlátlan, szinte mindig teljes körű.

VIII. Néhány szó az Európai Unió nyelvjogának kisebbségi vonzatairól

Az Európai Unió legutóbbi bővítése eredményeként, melynek során Magyarország is elnyerte a teljes jogú tagságot, az Unió szerződési nyelveinek száma huszonegyre, hivatalos- és munkanyelveinek száma húszra nőtt. Természetesen a magyar nyelv élvezi mindhárom státuszt, szerződési nyelv, hivatalos nyelv és munkanyelv is. A magyar nyelv e jogi státusza új nyelvjogi helyzetbe hozta a határon túli magyarságot. A Szlovákiában élő magyarok nyelve például továbbra is kisebbségi nyelv maradt az országban, ugyanakkor a nagyobb politikai és jogközösségben, az Európai Unióban ez a nyelv egyenjogúvá vált az ország többségi és egyben hivatalos nyelvével, a szlovák nyelvvel. S ennek vannak bizonyos gyakorlati konzekvenciái is: a szlovákiai magyarok immár anyanyelvükön is fordulhatnak az Unió bizonyos intézményeihez és szerveihez, s a válasznak is magyar nyelvűnek kell lennie. Vagy, a közösségi jog, mely igen tekintélyes és egyre nagyobb részét teszi ki az országban hatályos jogi normáknak, immár anyanyelvükön is rendelkezésükre áll hiteles változatban. Mindez persze érvényes fordítva is, a magyarországi szlovákokra is.

Ha más irányba tekintünk, például Románia felé, akkor azt látjuk, hogy az ott ugyancsak kisebbségi státuszú magyar nyelv még bizonyos átmeneti előnyhöz is jutott az ország hivatalos és egyben többségi nyelvéhez képest, hiszen az Európai Unióban a magyar már szerződési nyelv, hivatalos nyelv és munkanyelv is, a román még nem. Ilyen körülmények között például az erdélyi magyar jogászok már anyanyelvükön tanulmányozhatják a közösségi jog jelentékeny részét, román kollégáik még nem.

A magam részéről nem becsülném le a jelzett új nyelvjogi helyzetet. Egy nyelv presztízsére mindig nagy hatással van az adott nyelv jogi státusza, s miért lenne ez másként a mi nyelvünkkel? Gondoljunk csak bele, milyen elszántan küzdenek a katalánok azért, hogy nyelvük nyerje el a szerződési és a hivatalos nyelvi státuszt az Európai Unióban. Annak ellenére is, hogy országukon belül például Katalóniában nyelvük társhivatalos nyelv.

IX. Elméleti feladatok

Amint azt a bevezetőben jeleztem, az anyanyelv használatához való jog problémáját bonyolult tárgykörnek, sőt a szükségesnél bonyolultabb tárgykörnek tekintem. Előadásomban igyekeztem néhány ponton rámutatni erre a nagyon sajátos bonyolultságra és arra, hogy ez valóban súlyos félreértések és tévedések, elméleti és gyakorlati problémák forrása lehet és lett is. Jeleztem továbbá, hogy az utóbbi időben öröndetes fejlődés tapasztalható a tárgy elméleti irodalmában.

Befejezésül azt szeretném hangsúlyozni, hogy a nyelvjog bonyolultságát, szükségtelen és zavaró bonyolultságát még távolról sem sikerült az elméletnek eloszlatnia, ezt a munkát tehát, ahogy én látom, komoly energiák befektetésével folytatni kell. Talán ennél is fontosabb azonban, hogy a látszatproblémák és elméleti tévedések eloszlásával egyidejűleg feltáruznak előttünk az igazi, a valódi kérdések, az igazi, a valódi problémák, s hogy ezzel szükségképpen megkezdődik az újabb elméleti építkezés is. Erre a ma már mindinkább kibontakozó szellemi-elméleti építkezésre, úgy vélem, szintén vonatkozik Seneca intelme: Veritatis simplex est oratio (az igazságnak mindig egyszerű a nyelve).